

Ochraně bezobratlých se dosud nevěnovala patričná pozornost, četné druhy mizí a mnohé z nich zůstanou neobjeveny. Na obrázcích tesařík korový, *Rhagium inquisitor* — vlevo (foto B. Jakoubek) a lyšaj dubový, *Marumba quercus* (foto A. Gottwald)

neodpovědně rozhodují, musíme se o to odpovědněji snažit jak o zachování jejich původnosti, tak o zachování a pokud možno rozšiřování existenčních možností všech ohrožených druhů. Umělé zásahy, sledující rozšíření ostrůvkovitých lokalit

výskytu vzácných a ohrožených druhů nebo i zavlékání cizích druhů, nelze zobecněně a jednoznačně ani odsoudit, ani doporučit. Je třeba je vždy hodnotit případ od případu se zohledněním specifických faktorů se jak druhu, tak lokalit, a dále

je nutné vždy zodpovědně posuzovat se specialisty, s ekology a s ochranou přírody tu kterou skupinu, a také ji evidovat, aby nemohlo dojít při výzkumu rozšíření druhů k omylům a nepřesnostem.

Ochrana genofondu ptáků

Karel Hudec, Ústav systematické a ekologické biologie ČSAV

Jak v teorii, tak v praxi má ochrana genofondu ptáků většinu rysů společných s ochranou genofondu jiných živočišných skupin. Je tomu tak nejen v globálním měřítku, ale i v našich podmínkách, jak názorně ukazují materiály ve sborníku Aktuální otázky ochrany fauny v ČSSR (Brno 1983). Objektívni specifické rysy u této skupiny vyplývají především z velké pohyblivosti ptáků, podložené letovými schopnostmi. Co z toho vyplývá pro ptáky z hlediska strategie přežívání při rychlých a dalekosáhlých změnách prostředí, jakému jsou dnes všichni živočichové vystaveni? Hlavně možnost snadného opuštění místa při nepříznivé změně prostředí (emigrace), nebo naopak snadná invaze do míst, v nichž se nově vytvořily příznivé podmínky (imigrace). Na druhé straně se tažné druhy dostávají do oblastí, kde se změny prostředí odehrávají snad i v horších rozměrech než v jejich hnízdištích.

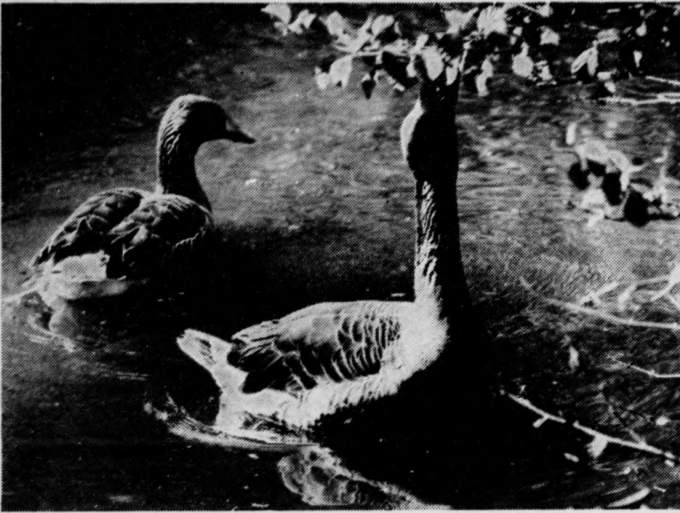
Subjektívni specifická spočívá především v propracovanosti a zkušenostech z problémů praktické ochrany ptáků. Takováto ochrana živočichů „in situ“ je jednou z cest ochrany genofondu a zatím převládá. Společné rysy s ochranou genofondu u jiných živočišných skupin se projevují především ve druhých dvou ce-

stách — ochraně „in vivo“, již rozumíme ochranu živočichů v umělých chovech, a ochrany „in vitro“, již rozumíme uchování genetického kódu dlouhodobou konzervací zárodečných buněk. Tato poslední cesta by měla být krajním východiskem tam, kde již není naděje na přežití druhu ve změněném prostředí. Bohužel se ukazuje, že její potřeba bude stále častější a že propracování vhodných metodik je jedním ze stěžejních úkolů ochrany genofondu vůbec. Tato cesta je ovšem omezena na vědecké týmy, odpovídající pracoviště a mezinárodní zkušenosti.

Poněkud jiný charakter má uchování druhu jen, nebo převážně jen, v umělých chovech. Je to v případech, kdy populace druhu v přírodě se blíží nebo dokonce klesne pod kritickou mez. U ptáků jsou již známy praktické případy záchrany druhu tímto způsobem a klasickým se stal případ záchrany bernešky havajské (*Branta sandvicensis*) s navrácením (reintrodukcí) jedinců zpět do původního domova. Pro současně probíhající pokusy, jako např. u kondora kalifornského (*Gymnogyps californianus*), jsou k dispozici již zdokonalené metody umělé inseminace, odchovu mláďat, hlubší poznatky ekologické i etologické. Při tomto

způsobu záchrany se však v praxi ukazují dva velké problémy. Prvním z nich jsou změny, které u ptáků v umělých chovech nutně nastávají — jak změny somatické, tak etologické. A především ty druhé jsou překážkou při návratu odchovaných jedinců zpět do přírody, viz např. u nás problémy s bažantem. Druhým problémem je účelnost a vůbec možnost vypouštění odchované ptáky zpět do přírody, z níž druh mizí z příčin často nebo snad i převážně nedostatečně známých. Nutnost dostatečně fundovaných ekologických i etologických studií volně žijících ohrožených živočichů je v této souvislosti naprosto zřejmá, stejně jako uvážlivý a střízlivý přístup k celému problému. To je o to významnější, že záchranné odchovy nejsou omezeny pouze na profesionální odborná pracoviště, tj. především na zoologické zahrady, ale mohou probíhat po poloamatérské nebo i čistě amatérské a zcela nekontrolovatelné linii.

V této souvislosti je možné se zmínit o problémech introdukce cizích druhů a introdukce cizích populací, což se u nás týká především druhů, které mohou být využívány jako lovná zvěř. Tyto pokusy mají, nebo se jim také přisuzuje význam z hlediska ochrany genofondu. Probíhají v některých případech již po staletí (ba-

Husa velká (Anser anser) je dosud stálým příslušníkem naší fauny (vlevo), zatímco výskyt raroha velkého (Falco cherrug) je vzácností. Přesto se našel střelec, který zastřešil mládě na hnízdě (vpravo). Snímky L. Zelínky (vlevo) a V. Mrlíka

žant obecný). Nejvíce začaly v 19. století (další bažanti, orebice, krocan, perličky, křepelové, velekurové) a náměty nebo pokusy o ně se opakují dodnes, ať již se stejnými nebo dalšími druhy a výsledky (bělokurové, pížmovka, berneška velká, kulík hnědý, introdukce jedinců tetřeva hlušce skandinávského původu aj). Z hlediska ochrany domácího genofondu se těmto pokusům nebo celé praxi vytýkají dvě věci. U introdukce cizích druhů je nebezpečí zásahů do domácích ekosystémů s nepředvídatelnými důsledky pro ohrožené místní druhy. U introdukce cizích populací někdy subspecificky odlišných dochází k potlačení domácích populací adaptovaných na místní podmínky, nebo přímo k určité degeneraci celé populace. Tyto náměty jsou někdy oprávněné, někdy snad příliš puritánské, ať již z důvodů genetických nebo ekologických. Pokud mizí místní populace nějakého druhu, není zřejmě dostatečně adaptovaná na změněné poměry a nelze ji patrně z místních zdrojů zachránit. Na introdukce cizích druhů je možné při nynějším ochuzování autochtonní fauny pohlížet tak, že je lepší cizí druh než žádný. Kvalifikované a seriózní posouzení každého námětu by bylo samozřejmě vždy na místě. Posouzení by však nesmělo být příliš zdoluhavé. Vzhledem k často neočekávaným a nepředvídaným důsledkům by bylo nutné poloprovozní vyzkoušení, definitivní rozhodnutí by muselo být dostatečně autoritativní — a to vše nelze v naší praxi beze zbytku očekávat.

Třetí cesta ochrany genofondu — „in situ“ — je jako ochrana ptáků ve světě v posledních sto letech velmi intenzivně a v posledních padesáti letech i velmi organizovaně prováděna. Pokus o podrobný rozbor situace u nás byl publikován v citované sborníku Aktuální otázky ochrany fauny v ČSSR. Zde je celá situace jen stručně shrnuta s pokusem zkonfrontovat ji s možnostmi a zkušenostmi uplynulých let.

Nutnost přejít od řešení jednotlivých případů ochrany ptáků k soustavné koncepční práci vyplývá z urychlení změn

celého životního prostředí na zeměkouli, dotýkajících se prakticky všech živých organismů. Je nutno stanovit celkovou koncepci a strategii, stanovit priority, provést výzkumy, vypracovat a realizovat projekty a najít i dostatečné zdroje pro jednotlivé akce. Celý systém by u nás měl být zřejmě zakotven v koncepci státní ochrany přírody.

Ochrana přírody se u nás běžně dělí na druhovou a územní. Je jistě pravda, že není možné chránit druh bez jeho prostředí, neznamená to však, že jediná správná cesta je územní ochrana, jak tvrdí i někteří zoologové. Ekologická nika určitého druhu nemusí být identická s celým prostředím a k existenci druhu stačí někdy zachovat jen pro něho významné složky. Kromě toho je dnes u nás iluzorní počítat s možností účelově řízených rezervací velkého rozsahu. Je to obtížné i tam, kde jsou velkoplošná chráněná území turisticky vysoce atraktivní, a proto se nepovažují za nevyužitá plochy, jak by tomu bylo při dosavadním způsobu myšlení u nás. Územní ochrana u nás má i tak své velké problémy ať již při zřizování chráněných území nebo jejich obhospodařování; proto je nutné zůstat u ochrany územní i druhové.

Celou práci v ochraně ptáků je účelné rozdělit do jednotlivých stupňů: záměr — projekt — realizace — kontrola. Ve stupni záměru je podstatné především podrobné a reálné zpracování celkové koncepce, o níž již byla řeč. Jedním ze základů jsou na tomto stupni červené seznamy ohrožených druhů a z nich vycházející červené knihy, v nichž by měly být pro každý druh již zpracovány konkrétní návody k ochraně. Pro naše ptáky je již připravena federální Červená kniha. Její rukopis však ukazuje, jaký je nedostatek znalostí jak o příčinách ubývání, tak o možnostech ochrany jednotlivých druhů. Tyto dosud často nedostatečné až nulové znalosti je však nutné považovat za výchozí stádium, z něhož by nyní měly vyplývat další nároky na sociobiologické výzkumy. Nevyplývá však z nich, kdo je má zajišťovat, ale i to je snad vý-

chozí stádium. V dalších stupních systému, především v projekci, vůbec zatím v naší ochraně přírody neexistuje příslušné pracoviště, ve sféře realizace je činnost orgánů státní ochrany přírody silně omezená a snad proto zůstává někdy jen na administrativní úrovni.

Že i za této situace lze něco dělat, dokazují některé akce, i když třeba zůstaly na půli cesty. Je to např. introdukce mořských orlů v jižních Čechách, zřízení odchovny tetřevů v KRNP, odchovny sokolovitých dravců pro KSPPOP v Brně, zařízení speciální ornitologické rezervace v Senném, účelové úpravy Pastvicka a Křivého jezera v Podýjí ap. Snad dosud nedoceneným jevem v tomto směru je i postupný obrát k ekologizaci myšlení pracovníků územního plánování, projekce i praxe. Zatím samozřejmě ne u všech. Ekologie se také ještě neprojevuje v oborových normách. Nicméně i to je důvod, aby odborní pracovníci byli připraveni mít k dispozici informace, znalosti a podklady, jež po nich mohou být požadovány.

Nakonec ještě několik slov, která snad sama měla být náplní tohoto článku. Co mohou udělat pro ochranu ptáků, a tedy jejich genofondu neprofesionální pracovníci? Máme u nás několik dobrovolných organizací, zabývajících se výzkumy ptáků včetně aspektů jejich ochrany — Česká a Slovenská ornitologická společnost a jejich regionální pobočky, Moravská ornitologická stanice. Dále jsou tu Český a Slovenský svaz ochránců přírody, Český a Slovenský myslivecký svaz a svazy chovatelů, které všechny mají v náplni ochranu přírody včetně ochrany ptactva nebo přímo i záchranu genofondu. Existují přitom i určité koordinační orgány, jako např. národní sekce ICBP. Není samozřejmě účelem tohoto článku radit svazům, co mají dělat. Přesto by snad bylo na místě, kdyby každá z těchto organizací po vzájemné dohodě koordinovaně a v návaznosti na výsledky výzkumů vytýčila pro všechny členy a mnohdy i neorganizované zájemce konkrétní možnosti k aktivnímu uplatnění jak ve výzkumné, tak realizační sféře.